

Chiefs Marquary rights, types of
medicine and miscellaneous items K13/21

s713

(H4)

1b

K13/21

of Zulu custom.

F. M. Vilakazi

29 1/2

1/30

1.

Izibongo zenkunzi

1. Uthi lwe mpundu lwakwa Mnyathi
2. Obeluhlala izikhova,
Abeluhlala emaweni
Luphila ngamandoda, inyama, namathambo emaweni,
Ususa amadoda phansi, ayaphezulu,
Umlalanyathi, wangange mifula,
Ubukudisa abantu esizebananeni
Ize, bashona nezenjotshana za6o;
Umsuka wezulu eliphezulu
Usompompo odlela endlebeni eyendlowu
Unyakawumbe, uzodlela kweye ngonyama.
uSoketha bahle na semnyameni,
Odlal izinkomo zidla obonjeni zingawi,
Izulu laduma kwawa amawa.
Izinyamazane zamawe zemuka ngemikhondo.
Lidume kwa Ceza kwaveva amandoda,
Izalukazi zaswela imigede yoku6aleka.

2.

- Ugwayisa iziziba,
Isilo esikhala ehlukwini kwa Mlambo
Isilo esidla umuntu, inxe imlinde.
Usihlangu sibukelwa undiyaza,
Ugogodi ozihluzayo,
Umkoni una magabela amanxeba.
Umzimbu unabenge lazitha,
ufinyeza amadoda agodola.
Usingango ndaba ngiyesaba,
U Hamu njenge ndlovu
U puza aluhlaza amagawugawu,
Ngiyesaba uyesabeka,
Umlalanyathi kwasha iziziba,
Inkunzi ezungeze umhlanga kamenzi ka ndaba.
Isihogo, kwaduma, kwaqasha amalanga6i.
Inkunzi elala namadoda phansi.

MEM

/Inkunzi.....

Inkunzi umlala - nyathi.

Umhlo ngiyawesaáa anjenge langaábi,

Inkunzi engalwe nankunzi.

Ibodle kwathula izigodi nemifula,

Umlalanyathi alala amadoda.

3.

Guáula malale hlane,

Washo uvenzi unonyanda.

Umaqumba ziqaleke,

Ukweje ngiyamesaáa.

Khonkhotha mamziwa,

Okhonye kwathula izigodi,

Uzwakale ukuthatha kokusa.

Uzwakale kwamaáili, wezwakala lishona,

Usala zilibebe,

Guya nogeáedu áamloyile,

Umalalankundleni kwezwakala.

Unoduma zaáuya ehlane,

Umhuqa oáuye nenkomazi,

Ngokwesaáa, ngoáa enesekwele

Inkunze mnyama ngiyayesaáa,

Zaáuya zibebe kungenkathi.

Uthwasisa ihloáa, udume lana

Okhonya ezinkangala laduma izulu

Uwezi unonyanda umgaáadeli,

Ogaáathele izinkudla zonke,

Umanyathi ongozingozi,

Umaqumba zaqaleka.

4.

Swasho ukleklevu lwezinhlaáathi,

Umanyathi olwa neziduli.

Umanyathi ulwa nezindonga,

Uthulani áafana nizobona,

Usiguáudu umhuqa.

U Dube elimtende, ka Silwane.

Ithole elihle ngamandla ku Mabengela,

/Inzima.....

s713

Inzima lemnyama elingukwena.
 Ngimfanisa nendlela evundlayo,
 Emithi ngimfanisa nenyathi.
 Inyathi yehlanze nenkangala.
 Umaḡuḡula thula sizwe,
 Ngizwile izigodi zulu, uthina,
 Lizwakele inyathi zulu,
 Umalala enkundleni,
 Uthulasizwe zulu, khala nyathi,
 ḡuḡula sihlangu samadoda.
 Inkunzi emagabela amnyama,
 Inkunzi emagabela aḡomvu.
 Ilebe eleqa amanye amalebe,
 Ilebe ngokukhalipha.
 Udaḡula amazwi, ngezwi.
 Vuka zulu siḡuse, izizwe zonke.

5. Uzulu laduma oḡala
 Lapha kunge ntuli oḡala
 Usiguqa esizifulele ngameva
 Emuzileni wezinkomo zenkosi,
 Usitunga amadoda ehlezi
 Usiḡulali akashiye lutho "Zulu"
 Umafulela akwanetha "Ndaḡa"
 Ithunga eligaḡa lengazele.
 Iqalashu lathi ukuvuka lakwela entaḡeni,
 Usinhlenhle ngoḡuso uyesaḡeka,
 Unjenge nyathi yamahlathi,
 Uthole lidla liguqile,
 Sikithi! Sikithi! Sikithi!
 Uthuli nḡo! kwashunqa uthuli nḡo!"
 ḡemḡedu nkonka ecela kwezinde iziziḡa;
 Mzaca okhomba ngazo zonke;
 Uhlehle nyovana kunzima Zulu.
 Unohashula, anuhashule,

Masiphusiphu zasiphuka iziqu,
Iziqu zotshani nemithi,
Inyathi emnyama, umalele ndle.

6. Izibongo zenkomazi

Khala nkomo yaso ndini,
Kala nkomo kazulu,
Zobuya nsengakazi.
Dodovu, ubebe ubembedu,
Nkomo elobola ngegazi lama butho.
Gali, gazi liligugu kwazulu,
Inkomo ekhala emaweni, kwahloma uZulu,
Nondidwa, gugu lezizwe.
Nkomo, mfela izwe.
Nami Gengezosi khalela, zulu.
Thuthiwa lwenelisa uZulu ephelele.
Unkomo zavusa imzila emdala.
Ngoba zavuswa, wavuka uZulu.
Ziyakubuya Zulu. Themba lenkosi
Nkomo emenyezwa izala,
Wathi, ningayi hlabi leyo nkomo,
Ningayihlabi nimbangile uZulu,
Iyakunilandela emdala imlando,
Imilando yokhokho,
Khala nkomo, kazulu ziyobuya.
Uzitho zimagwegwe,
Ngokugwegwa kwaaba kayise,
Uuhle bakho ngiyabesaba.

7. bebezela ziyobuya,
Kuzwakele mahlola impi,
Wena oqatha amadoda,
Uwaqathe qede wanyamala.
Gwansa nkomazi yakwethu.
Uzulu ulidela, abantwana bayahleka,
Izalukazi namakhehla banambitha ubala
Gwansa songwansanse,

/Insengakazi.....

Insengakazi esidwa umkhaba,
 Ukhaba owayoyodwa;
 Gafana phumani namathunga,
 Gafana Guyisani amathole,
 Thula nkomo kazulu, kuzwakele
 Khala nkomo ka Ndaaba, siphela,
 Nsusa zikhali silibele,
 Uzulu uyahloma.

Luzwakele, izwe, kwasha amathe,
 Impi yaphuma, ukuphuma kwayo,
 Khala, makhalase,
 Khala nkomo kazulu,
 Lafa, labuba izwe.

8. Ngqwaaba, ngqwaaba!
 Yemuka, yemuka nayo,
 Uyi yenga ngani na?
 Ngqwaaba, ngqwaaba!
 Yemuka, yemuka nayo,
 Uyiyenga ngani na?
 Oikwa emanxulumeni,
 Weziwa yizozonke izizwe,
 Inkomo ekhala emntonjani,
 Yakhali, yalila, laduma izulu,
 Nga Osididi sa onina,
 Oikwe kwaliwa,
 Oikwe kwathokozwa,
 Wahekwa ukuthandwa.
 Liyaku phangela nkomo ka Zulu,
 Nkomo ezixotshwa amadoda,
 Zeziwa intulo ye mpungazana.
 Mo! lila khala nkomo ka Zulu.
 Lafa izwe lawo ababa,
 Yewuka amathunzi ayewukela,
 Amathole alambile,
 Amankonyane asemangele "Zulu"

/Khala.....

s713

Khala nkomo kazulu.

9, Lalela lawo muntu omemezayo!

Umemeza uyalila!

Lalela lowo muntu omemezayo ngenzansi!

Umemeza uthini na?

Uya lila.

Ukhalelani na?

Zipholo zingxala njenge zigxobo,

Mondli wezintandane,

Ukhalela izinkomo.

Uzikhalela njena ezakhona?

Loku ezenkosi, umbulalazwe?

Khala nkomo ka Zulu ungathuli

Ojame ngomkonto, enkudleni,

Nangezimpondo, ziyesabeka,

Nani zulu ningamuthinti,

Ningamhla6i,

Nothi ningamhla6a,

Kho6a senihla6a uZulu ethule,

Zipholo zingxala.

Mondli wezintandane,

Khala nkomo kazulu,

Khalela izinkomo zakini,

Zipholo, mpophoma, mavulela.

10. Inyoni uthekwane.

Thekwane ziluba ezimadluba,

Tenjane enesiqova,

Ziluke thekwane nyoni yamasoka,

Ziluke thekwane nyoni yezulu,

Noziluba ukhala uthini.

Mhloli wemihlolo kunjani na?

Amasoka kona kele Zulu,

Mhlola mini na lena,

Thunywa, mathunywa,

/Lethwese.....

Lethwese nemhlolo thekwane,
 Nyoni engabonwa,
 Thekwane kanoziluba
 Insundukazi embele luzica,
 Impumputhe ezala abanemehlo.
 Indoda eyehla kalukhuni emzini
 Wamanye amadoda.

Amadoda osala ekere imilomo,
 Ngoaba, umathunywase,
 Wedla kusale umbani.
 Uxwayisa amadoda,
 Noziluba noziluba, nono lamanzi,
 Umazi buke kwezinde iziziba.

11. Nyoni engadliwa, izinyoni zidliwa,
 Luthuthiwa lwezulu,
 Laduma obala,
 Laduma kwawa imithi,
 Laduma kwaphela imizi,
 Imizi, imizi yamadoda.
 Thekwane kanoziluba,
 Insundukazi embele luzica,
 Ezinye zimbele uthambile,
 Impumputhe ezala ezihlakanipha.
 Impumputhe ezala abanamehlo,
 Indoda eyehla kalukhuni,
 Yehla, yehlela, umzini wamadoda,
 Yehla, yehla kalukhuni emzini.
 Emzini wayo, emzini wamadoda.
 Kuyofa abantu kusale izibongo,
 Izibongo ziyosala ziba lilela,
 Zibalilela emanxiweni.
 Thekwane noziluba,
 Kuzwakele ukulila,
 Yathi, "bu" indlovu, kwathi nya!

/Yathi.....

s713

Yathi, "bu" indlovu, kwathi nya!

Kwaphuka amagatsha emithi.

12.

Ephuka kwathi nya!

Uya Gona izidindi zemithi,

Zizawu beka phezulu!

Ziyauthi ziphenduka afa amadoda!

Yebuya thekwane!

Nyoni engathandwa!

Wawugulala umzi wamadoda.

Yebuya thokwane

Yebuya noziluba,

Wagulala amadoda,

Wangenisa izulu na?

Wangenisa ukufa okubi na?

Wangenisa aphela amadoda?

Lesi isiBindi esingaka na!

Thekwane noziluba, luBa!

uSifudumezi sa manzi atshisayo!

Unongalo asiphotshwana!

Unoziccolo njenge ukehli;

Inkone evele ngoBuso laduma!

Thekwane noziluba,

Nkenketha sizwe,

Unkenketha ehloBo kuzwakale,

Mpumpethe ezala izihlakaniphi.

13.

Inqomfi (IziBongo)

Unobokodo umasidwa sisila!

Umahlokohloko,

Inyoni yamasoka,

Unodela unina,

Ukhala zome, izinyembezi;

Gege ngahleka masiphula.

Nsulansula isikizelayo,

Duduza izinhliziyi ezililayo,

Dlula memeza wedwa,

/Dlula.....

Dlula Gembekile,
 Gweje aGovu,
 OGovu njenge ntolwane,
 Menelisi wezinhliziyo.
 Zamasoka nezintombi,
 Bibi zela nyoni yezulu
 Uzwakele ukukhala,
 Ukhala ezinkangala
 Ukhala emaweni.
 Ukhala emfudlananeni
 Wakhala ezigodini kwasha.
 Nondidwa uzwakele,
 Duduzele dudu wezinhliziyo.

14. Usiqili!
 Iqili lakwa nodudu
 Ehlilela umuntu, limyenga ngendaaba.
 Lilila kwaduma ngesezinyangeni,
 Umshefuzi wezindaaba,
 Oshefuza ezincane, nezinkulu,
 Ubuku lwezinsizwa,
 OluGamba izihliziyo.
 Inyoni ekhaya yodwa
 Yakhala ezinye zithule;
 Izulu eliduma emvakwezindlu,
 Laduma lazithatha izintombi;
 Adla amasoka, nezishimane,
 Adla amakhehla, akwaaba lutho,
 Inkelenkele uthetha amanga,
 Angali thetha iqiniso, cenama;
 Nhliziyo emila amehlo.
 Ngoaba uyithemba lethu,
 Ududuza izinhliziyo zethu,
 Nyoni encane unodumo,
 Unodumo komama noabaaba,
 Unodumo kwancane,

/Unodumo.....

s713

- Unodumo kuzinsizwa nezintombi
15. Nogcagca,
Ogcagca emagcekeni.
Vemvane angilwazi,
Vemvane ngiyalwesa6a,
Uvemvane lwehla emzini wamadoda,
Lwehla kanzima phezulu yasha imizi,
Imizi yamadoda.
Siphundu kawu6oni ngani,
Sisila sivutha ilanga6i lodwa,
Kwiya! kwiya! kwiya! Unodumo!
Mzizima ovela kwaku6i,
Nqayinqayi wezinyoni zonke,
Moyoya ovunguza imihla ngemihla,
Ovunguza ubangenele ezindlini,
O6alele na6a hlezi kufana,
Phela lendlela nawo kungawe ndle6e;
Nyawo zilula,
Sa6ela maphumase,
Zimawa, zimakelekethe,
Mvuzo wa6o 6onke,
Mduduzi wezishimane,
Nhliziyo 6omvu njenge langa.
16. Intakansinsi!
Ehlala emagcekeni.
Angi qedi nezo kwephuka uphiko,
Inkosi enamanxe6a emkonto;
Yembuthe umkonto njengo bedu
6eyidla, 6eyidonsisana.
Isigoloza simehlo angolo;
Esikhangela amasoka,
Sakhangela izishimani,
Mwelela kwezikude!
Hlavana lunjenge langa liphuma,
Siphu, siphu, giya nodudu.

/Izi6ongo.....

Izibongo zehawu

- Umxotshi womuntu,
 Umagabela amnyama,
 Namhlophe,
 Amxotshele futhi,
 Nginithanda sekuhambene impi,
 Amabutho ethabathana,
 Emsingisa umuntu,
 Emsingisa lapho lishona khona,
 uSilwane helele, emzini wabantu.
17. uSilwane ubenduna e Dibandlela.
 Ubincakade, waze wafunyaniswa,
 Ovunulele lishona,
 Wavunula liphuma,
 Lashona nezindunu zamadoda,
 Laphuma nemizi wamadoda,
 Ukhozi lubula amaphikho,
 Kwezwa khala ukuvuma, kwa mawa,
 Inkunzi imanxeba nxeba,
 Umomela igazi lamadoda,
 Umenzi wezindaaba.
 Utshani bude, buzokugibanisa,
 Uxeba, engimbone ukwehla,
 Kwazamawa,
 Kwathi kusasa, yasha imizi,
 Okanyele enzansi, ukubeja kwe langa,
 Ikwezi lekusa,
 Unodada obula amanzi, igazi,
 Izinkomo zabuya zikhala,
 Uvemvane olumaabala azibadu
 Ngibengiyaluthinta lwahwaqabala,
18. Izinkomo zabuya zika Sihayo,
 Kwaye kwalandela nezika ndaba,
 Ezazisengwa indiki yakwa Mavela,
 Ahamba ebasa etshiya amaxoba.
 Apehlwe weva, wanjengo mlilo.

/Kwakungasa.....

Kwakungasa khali nkomo, kwe ntombazane,
 Inkomo yayi sikhala kuthi kwa Zulu,
 Umaswezisela wakithi kwa Zulu.
 Oswezisela izizwe zonke magqanqula,
 USitshaya ndlondlo, ka Mjokwane.
 Ubusika nehlobo buyafana,
 Izikhali, izikhali ezamautho.
 Inkonjane ekwele phezu kwezindlu,
 Ikwele phezu kwezindlu zasha,
 Bathi iyahlola,
 Indlovu ethe imuka kwezwakala,
 Gabe yilandela abakwa ndaba,
 Isikhukhula sika mame zabetshatha,
 Othe esadla ezinye, wadla ezinye,
 Wathi esadla ezinye, wadla ezinye,
 Othe esadla ezinye, wadla ezinye,
 Wathi esadla ezinye, wadla ezinye,
 19. Wa gedageda izizwe!
 Uyakuhlaselaphi na?
 He! uyakuhlaselaphi na?
 Wahlula amakhosi!
 Uyakuhlaselaphi na?
 Wagenela izizwe!
 Uyakuhlaselaphi na?
 He! He! He!
 Uyakuhlaselaphi na?
 Zulu laphela nobuhle.
 Itshe lika gingqimpisi!
 uJama ehlungwini!
 uZulu laduma obala,
 Lapho kunge munga, kunge mtolo.
 Umafa vuke njenge daugamane.
 Usigxobo kasigugi,
 Usiphephela sami ngiyasesaba,

/Inqanawe.....

s713

Inqanawe ka ndaba.

Usithunga abantu ndaba!

Usibulali izwe zulu!

Unogandayi waqotha imbokodo, nesisekela.

Unomaxonxo, usela tshwala Guyabila,

20. Umlaza uzosala ezintanganeni.

Umpukane ezibindi-bindi.

Ugqamu njenge langa-bi.

Umabazi we nhlamba,

Emzileni wezinkomo zika Ndwandwe.

Utshani obumpilipili;

Usambane esimba umgodi singawulali,

Ulalwe amabutho.

Umalambo odla itwayi, izinda-ba,

Umalambo adla itwani,

Lezinkomo zika Mzilikazi.

Inqanawe ka Zulu.

Umlambo ka Nyathi!

Ongokufa nga madliso,

Unyoni yezulu,

Eyakhalela uZulu.

Umzaca, okhomba amaSwazi,

Umwelela kweliphesheya

Uthulisa uzulu amangale.

Inkomankoma isembizeni,

Nkomo zaya eHluhluwe, za-buyelela

Za-buya, sezinembali yamazwe.

Nkomo zakuphuka,

21. Zitwele iningizimu, nangezimpondo;

Ziya-buya,

Sezithwele inyakatho, nangezimpondo.

Uzitho zimagwegwe,

Amagabela.

Onga-bende bezingwe no-be zingonyama,

/Onganga.....

s713

Onganga maḡuya eziziḡa nolwandle noTukela.

uSaka lukalweni, enhlanganisweni,

Lapha kuhlanguana khona imifula,

Kanye neyaḡafo,

Kanye neyaḡafokazane.

Ha! naziya! Hoyi ḡalele!

Zhi - i - ihi.

Naziya! Wo-hi. ḡalele!

Uḡuhle ḡesekhumba,

Uḡuhle ḡenkomo,

Umbala okhethayo,

Izinkomo zenkosi zaphela,

Uzulu wahlasela,

Zaḡuya ezinkandaḡa,

Zaḡuya nemiḡala yazo.

22. Wena ḡuhle ḡusicijela impi,

Mavusa inkosi uhlenya,

ḡuhle ḡukazulu ḡuphelele,

Lapho, Zulu, aphelela khona,

Usalele emuva,

Usalele uḡuthongo,

Usalele ukwala,

ḡuhle ḡenkosi ḡuyesaḡeka.

Inkomo ekhala emthonjaneni,

Izizwe zonke ziyizwile,

Amaḡutho egubaza,

Amakhehla awalala

Izalukazi zasa zikhala,

Izingane zacwaza,

Izinkoḡe azaxapha, ezinko,

Amaḡutho ayiḡona indlela.

Kumnyama kuyesaḡeka,

Kuyaḡaḡazeka Zulu.

Ukuthula akusizi lutho,

Safa, safa, Zulu.

/Uzithulele.....

s713

Uzithulele ka qali muntu,
Izwe lonke liya mazi, Zulu,
Izinkomo zonke zizwakele ukuhla

23.

Izibongo zewisa.

Umlamulankunzi,
Uvula indlela sibone,
Isiqwaga sisidwa likhanda,
Umlalisa madoda,
Omame basa bemangele,
Umajukujela nkone,
Inkunzi empondo zinde.
Itshe lika gingqimpisi!
Uzulu ephelile ehlungwini!
Mkhonto engenandawo yokusolwa;
Uma buya ngonyezi,
Umkhonto ungasaboni.
Uthanda amashunga,
Uthanda abanumzane,
Uzonda amagwala,
Okhuluma kuthi 'kuhle'! aphela amadoda
Qamu kuzinde iziziba,
Ilanga eliphume linsizwa,
Lithi liphezulu linsasa,
Lifuna ukothiwa mzimbazimba.
Ojame ngobuhle ubuso.
Izizwe ziye sababukumehlelela,

24.

Obuso obuhle njenge tshitsho,
Uma ndiza wavula indlela.
Ndonga zelanga,
Zimawa, zibushelilezi!
Ngiyazibiza, ziyesabela,
Zisabela kumasoka, zisabela kumashunga, enkosi,
Ancima imizila yamakele.
Waye waliphiwa, unina noyise,
Ulaka ngiyalwesaaba,

/Izwe.....

s713

Izwe lizobaleka lonke;
 Ungungwini uzobuya,
 Izwe lizobaleka lonke,
 Umnqamula abantu amahlambi,
 Onjengo zulu ephelele.
 Unkomo ziyamesaba,
 Obikwa emanxulumeni,
 Nga osididi sa onina;
 Obikwa kwaliwa,
 Obikwa ukuthandwa.
 Mawisa, wisa akwasala lutho,
 Nyoni emakhandakhanda,
 Mkhandi kwezinde iziziba.

25.

Inkatha yezwe

Miningi imkuba eyaye nziwa kwa Zulu kusa buswa. Izimpahla ezazi nqunyiselwa abantu, ibubesi, nengwe, negwalagwala, bese kuaba umncaka, amaqanda abomvu, obuhlalu; nemfilinga, ubuhlalu obumpofu, nobusenga, obubomvu, bese kuaba unkangala. Amangxotha ke wona ayefakwa amadoda amakhulu.

Impahla eyayi hlala emzini wenkosi, ngasenhla, inkatha yomuzi; nentelezi; no buhlungu benkosi; nokwazi kwa ngasenhla, nomkonto wempi; nenduku yempi. Lenduku yayi khomba ngayo inkosi uma kuphuma impi. Nozwathi lomuzi lokwenza umlilo; nembazo yomuzi. Inkatha yezwe lena yayenziwa inkosi kuphela. Ubukhulu bayo bungango mlenze ngenzansi. Imbobo yayo ingango mzimba womuntu. Inkatha ithandwe ngotshani yonke, bomvithi. Kwenziwa izinduna zenzela inkosi. Kuhlathwa inkomo uma isizothethwa

26. esibayeni. Kwakuthathwa izibi zamadoda labo hlezi khona uma kukhulunywa izindaaba ezinkulu zezwe. Zibuthwe bese zihlanganiswa bezigotshwa zenziwe inkatha yezwe. Ithi uma isiyenziwe uboshwe ngesikhumba senhlwathi. Isinidwa ngensila yenkosi. Isilungiswa izinyanga ngemithi. Insila yenkosi iyaphaqulwa, inkosi ukuze ivele. Iyayibuthwe phansi, bese ithela esitsheni. Izibi zamadoda zaziibuthwa njalo zide zihlanganiswa nezakuqala.

/Inkatha.....

Inkatha yezwe yayi hlala exebeni. Ihlala endlini yayo ngaphakathi esigodlweni. Yayi ngasuki lapho. Kuleyo ndlu kwakubekwa yonke impahla yenkosi, neminye imisebenzi yenkosi. Inkatha yezwe yayinga lahlwa noma inkosi, ingafa inkatha yona yayisala njalo ingahlwa. Kwakuthi inkosi elandelayo ibuse ngaleyo nkatha.

27. Inkatha lena yenzelwa ukumisa umuzi nesizwe senkosi. Ngokusonga inkatha kwakuthiwa kusongwa abantu ukuaba balalele inkosi yabo. Yayithandwa njalo ihlanganiswe ukuze nabantu babemunye, bangahlakazeki, bacitheke, bangayi ukuyokhonza ezizweni ezinye, kwamanye amakhosi. Inkosi yayi yihlonipha inkatha, ingagezeli kuyo na.

- Inkatha yayinga khishwa mhla kuphuma impi, nanxa kudliwa izinkomo zomzimu. Kwakuthi uma inkosi ifuna ukuphaka impi ibize amabutho, besekunqunywa ilanga loku phaka impi. Amabutho asezonqunyelwa ilanga lokuphalaza, wonke azophalezela emgodini, oseduze nenkathayezwe, noma lapho kwakukhona inkatha yezwe abuye yathuthukiswa. Kuzakuthi emgodini izinyanga zifake utshani phakathi, lobutshani buthathwa eminyango yezindlu yizo
28. izinyanga zenkosi. Babelashwa ubuhlanzo bamabutho. Kuzakuthi uma izinyanga sezibelaphile zibunike izinduna ukuaba zibuse lakukhona mkatha yezwe.

Ukulahlwa kwezi khali zamakhosi.

- Izikhali zamakhosi azilahlwa lapho kulahlwe khona isidumbu senkosi. Kwakukhethwa indawo lapho izikhali zamakhosi ziyolahlwa khona kwaku khethwa intaba. Leyondawo yayi hlonishwa kakhulu. Uma kufike izinja zixosha inyamazane yabaleka yaya kuleyo ndawo lapho kulahlwa khona izikhali yayi yekwa kuleyondawo kwakungashiswa. Kwa kuhluma utshani bube bude impela. Uma kufe enye futhi inkosi ziyolahlwa khona futhi kuze kube yinqaba. Kwakukhethwa indawo enehlathi elikhulu lapho zibekwa khona izikhali zize zibolelele khona lapho.
29. Umazilahlwa lezizikhali, ziyelashwa kuqala izinyanga, ukuze kuthi nomuntu ogangayo ngazo abonakale, avellelwe umhlole umzini

/wakhe.....

s713

wakhe. Umuntu odle inyamazane efele entabani yezikhali waye phenduka uhlanya, uma engavelelwanga omunye umhlola emzini wakhe. Lokukwakweziwa izinyanga zezikhali.

Izikhali zamakhosi, lezi ezilahlwayo ziyinqwaba. Ngoba kubafe leyonkosi, kulahlwa inqwaba. Izikhali ku be ezazi kandwa izinyanga zawo, lemkonto eyayi ngabiwe. Uma inkosi iphuma, iyakwelinye ikhanda, imkhonto yayo, ibizophathwa itshumi noma amatshumi amabili abafana, abatwala amecansi enkosi. Umkonto wenkosi eyayo ayizikuba mningi nobi ibembili noma munye. Ukanye nalowo ogwaza izinkomo zomzimu (omkhulu, oymaboqo).

30. Lemkhonto uzohlala endodaneni enkulu, ezawu mela umhlaaba. Ukhona imkonto wokuvakasha inkosi ibisi phathwa izinceku ngamuhlanu ngamhlanu. Iphathwe zinceku noma zi itshumi. Iyoke lemkhonto eyolahlwa entabeni yezikhali mhla inkosi ifayo. Imikhonto kayingeniswa egodini lomuntu. Yona ilahlwa kwenye indawo.. Loku kwenzelwa ngoba uma umuntu esevuka eseba yidlozi uma embelwe nemikhonto uya bulala abantu. Phela umuntu kwakwe thenjwa ukuthi umuntu uvuka abeyidlozi inyoka. Uma umuntu elahlwe nezikhali angaba yinyoka enolaka bulale abantu. Uma umuntu kwaku bonwa nenkomo efele esibayeni kuthenjwe ukuthi bulawe amadlozi inxeba layo alibonakali ngaphandle lifumaniswa ngaphakathi kuphela.

- Uma umuntu efile imikhonto yakhe, iyakhwa endlini yofileyo
31. inikwe inkosana yakhe, iyoma ngayo egodini lakhe. Ayinikwa omunye umuntu. Kuzakuthi umakuqalwa ukumbiwa igodi imikhonto ibekwe phansi, sekuzo thathwa igeja, isihlaba ngalo egodini. Iyona eqala ukuhlaba igodi. Kuyakuthi uma esehlabile asethatha umkhonto amenawo njalo. Kuzakuthi bamba laba abanye yena abamele nomkhonto kayise. Kuthi kungaqedwa sekuhanjwa kuyiwa endlini. Kuzakuthi uma ~~xxxxxxx~~ inkosi isizokhishwa endlini isiwe egodini kuqale kubulawe umuntu, kuvama ukukhethwa ezincekwini zayo inkosi obulawayo. Uyena ozofakwa kuqala egodini endlalele inkosi. Kwaye kuthi izinto zenkosi eyayivumula ngazo zivunule amakhosikazi ayo amakhulu uma kuyiwa egodini. Kuthi uma sebeyifaka egodini bese bezifaka nazo.

32/Umuthi.....

32. Umuthi waabantu

Inguduzo:- Lomuthi ucatha abantwana. Uma umntwana enomkhuhlane ucatha ngawo. Kumbiwa impande kucathwe ngayo, ifakwe amanzi ibiliswe.

Amagxolo omtholo: Lomuthi uyacatha omdala nabancane ulungisa, isisu uyadonsisa impela ikhipha namatheketheke eqolo.

Ungcolosi:- Lomuthi owokuhlanzela abanye uma ufuna baab nesinyama baphenduke baabemnyama bamile izinduna ezinkulu.

Uabazwela:- Lomuthi owokuhlanza abantu abakhulu. Uletha isithunzi kubantu abahlanza ngawo. bageze ngawofuthi.

Ummemezi:- Lona umuthi wokukhipha amaphupho. Kanti futhi baya hlanza ngawo bahlanzele izintombi. Intombi abanye bayiphonsa ngawo ummemezi.

33. Ubububu:- Lona umuthi ohlanza izinsizwa nezintombi zifuna ubulawu nabadala asebeganiwe bayahlanza ngawo. Ufumaniswa eduze nezintaba emaxaphozini.

Amagxolo omtholo wehlanze:- Lona kuyahlanzwa ngawo, kodwa uvuselana izinduna. Uma umuntu enyongo uhlanza ngawo uyikhiphe. Kuxetshulwa amagxolo awo.

Icimamlilo:- Lomuthi iwona umuntu ezigquma ngawo, uma ezikhipha isidina. Usetshe ziswa kakhulu zinsizwa nezintombi zifuna ukulungisa igazi lazo. Uyahlanza futhi lomuthi. Kumbi isigaxa sawo sigxotshwe sifakwe emanzini abuthuku. Uhlanze ngawo usupholile.

Izigaba nyongo:- Lomuthi uhlanza abantu, abakhulu wenza isithunzi kumuntu. Kumbiwa isigaxa sawo sifakwe emanzini.

34. Insulansula:- Lomuthi uhlanzela ubulawu izintombi nezinsizwa. Futhi uyaye uxutshwe nezintelezi zokucela ekhaya.

Udlutshani:- Lomuthi uhlanzela ubulawu, unezimparjane ezincane ezixotshwayo zifakwe emanzini. Utholakala ezinkangala.

Ishoba lenyathi:- Lomuthi uhlanza izinsizwa nezintombi ufumaniswa ezintabeni. Kuhlanzwa ngempande yawo. Uhlanzela ubulawu.

Uvimbukalo:- Lomuthi owokuzigquma uma umuntu ezikhipha isinyama. Abuye ahlanze ngawo.

/Intolwane.....

s713

Intolwane:- Lomuthi awokuzigquma nokuhlanza uma umuntu ezikhipha sinyama nesidina. Uyaaba kakhulu.

Umsilinga:- Lona impande yawo yelapha abaphethwe umpimbo.

Umqandane:- Kubethelwa ngezinduku zawo, Impande yawo ivula osevalebile esidodeni.

35. Ikhakhasi:- Lomuthi isiqu sawo siyadliwa abafana, Impande yalo yelapha amazinyo abagulayo.

Umgunguluzane:- Lomuthi udliwa abafana uma beluse ezinkomo, unezi nhlamvana ezithi zingavuthwa zidliwe. Impande zalomuthi ziyacatha.

Uhlazane:- Lomuthi welapha, abaphethwe izisu. Kugxotshwa amacembe awo.

Ishaqa:- Lomuthi kudliwa, amacembe awo adliwa abafana bezinkomo. Impande yawo yelapha amazinyo.

Isimunywane:- Lomuthi kudliwa, amacembe awo, amantombazane amacane ezengawo utshwala edlala.

Utshwala benyoni:- Lomuthi kudliwa amacembe awo. Izinane zenze utshwala ngawo.

Umbido:- Lomuthi, uyadliwa abadala nabancane, kwenziwe ngawo isijabane, nomfino. Kudliwa amacembe awo.

36. Uqwayimba:- Lomuthi kudliwa amacembe awo. Kwenziwa ngawo isijabane, nemifino. Udliwa abadala nabancane.

Isikwali:- Lona umuthi wabantwana umaphethwa umkhuhlane nabadala. Uyacatha.

Ikhathazo:- Lona umuthi wamacala, nomuthi womkhuhlane, wenziwa isiphungo.

Impunvu:- Lona umuthi wokucela ekhaya. Nomuthi wokuhlanza ulungisa igazi.

Umthala:- Lomuthi umila, emfuleni uyelaka izintambo, wenza imshayelo. Izimpande zawo ziyadliwa abafana.

Amagonsi:- Lomuthi kudliwa izimpande zawo.

Incecane:- Lomuthi, abafana benza ngawo iziswebu, zokwelusa izinkomo. Futhi wenza izintambo zokubopha izintunga.

Uzi:- Uzi luyaxetshulwa emithini lenze izintambo zokweluka amacansi.

s713

37. Ukwebezane:- Lomuthi uvama ukumila ezinkangala emagqumeni, kudliwa izinhlamvuzawo zingavuthwa zebeomvu.
- Umsoko:- Lomuthi, kudliwa izinhlamoni zawo uma sezwuthiwe zamnyama, amacembe awo enza isijabane.
- Ugqungqumu:- Lomuthi uvama ukumila emasimini, kudliwa izinhlamvuzawo.
- Ushevu:- Lomuthi ufana nogqungqumu kodwa wona awudliwa. Ubulala izimvu. Nomuntu angawudla uyafa.
- Inkonkowane:- Lomuthi ufana nekhowe, kodwa wona awudliwa. Uyafa umuntu.
- Ikhowe:- Lomuthi uyadliwa wona ufana nenkonkowane.
- Isende lenja:- Lomuthi, awudliwa umuthi angafa. Noma uhlamvulawo aluthintwa.
- Intuma:- Lomuthi awudliwa, uyabulala. Abantu badlisana ngawo.
38. Ijoye:- Lomuthi uthanda emakhaya. Amacembe awo athoba umuntu ovuvukele. Awudliwa umuntu angahlanya. uHulumeni akalifuni.
- Umduze:- Lomuthi uyathoba abavuvukele. Futhi lomuthi uyacatha.
- Ucucuza:- Lomuthi amacembe awo uma ucemncane axatshwa nesijabane sombido. Unameva amabi anamathela eboyeni bezimvu. uHulumeni akawufuni.
- Ugudluthukela:- Lomuthi unamwa amabi, ahlabayo uyakhathazi eboyeni bezimvu. uHulumeni akawufuni lomuthi.
- Igquma:- Lomuthi unamwa ahlabayo, ufana nawo ugudluthukela, wona uboya bezimvu.
- Inkunzane:- Lomuthi uyahlabisa impela. Awunasizo.
- Amakhungela:- Lomuthi uyahlabisa. Umuntu ohamba ngezinyawo awamshiyi.
39. Inqagabulani:- Lomuthi, unamwa ahlabayo, ufana nentuma kuyelashwa ngawo. Kanti futhi umuthi obulalayo.
- Uhlanguhloshane:- Lomuthi umuthi wezulu, umaliduma. Umuntu ukhawona awuphathe.
- Isikwali esimhlophe:- Lona umuthi wokuhlansa, uhlanzela ubulawu lomuthi. Uma umuntu enephupho kuhlansangawo.
- Iziphephane:- Lomuthi uyadliwa, kudliwa imbali yawo.

/Imfe.....

s713

Imfe yamaxoxo:- Lomuthi kudliwa izirdukwana zawo.

Isona:- Lomuthi mu6i ngo6a umila emasimini, uthi ungamila umbila uphele.

Uhlwazi:- Lona umuthi wokuhlanza uhlanzela u6ulawu. Umnandi ufana nomondi.

Umondi:- Lomuthi wenza umuntu athandiswe ukudla. Uyadliwa uvula inhliziyo.

40. Umakhangeza:- Lomuthi mu6i impela uyimbiza, awuphuzwa emini uphuzwa e6usuku ngo6a uyadakana.

Umpompo:- Lomuthi uyimbiza nawo futhi. Akuyona imbiza ephumayo iphelela esiswini.

U6angalala:- Lomuthi udliwa amadoda anesithembu, nezinsizwa ezinezintombi ukuze zigenamandla njalo, kwa6esifazane.

Udelanina:- Lomuthi, owokudliwa, uyahlanza futhi. Uhlanza izinsizwa nezintombi.

Iwozawoza:- Lomuthi owokuhlanza uhlanza izintombi nezinsizwa, zifuna udamo, nabantu abafuna abantu ngemisebenzi ya6o.

Usofa silahlane:- Lomuthi kuhlanzwa ngawo kuhlanzelwa u6ulawu, futhi uyacatshwa. Kugaywa impande yawo.

Usigwayana:- Lona umuthi wokuhlanza izintombi nezinsizwa. Nabo6onke abalungisa igazi la6o.

41. Uhlonzane:- Lomuthi, umuthi omu6i, uthi ungakumikela 6ese uyafa.

Umfomfo:- Lomuthi uyadliwa, unameva.

Umvuthwa mini:- Lomuthi uyadliwa uvuthwa u6emnyama.

Izinhlelo:- Lomuthi uyadliwa uvuthwa u6e6omvu. Uya6ambana uma uwudle kakhulu.

Izitwaku6omvu:- Lomuthi uyadliwa uvuthwa u6e6omvu.

Isidunwane:- Lomuthi uyadliwa umila emahlanzeni.

Amanombela:- Lomuthi uyadliwa umila emahlanzeni.

Amajingijolo:- Lomuthi uyadliwa umila emahlanzeni.

Izindoni:- Lomuthi uyadliwa, umila emahlanzeni.

Izinongwe:- Lomuthi uyadliwa, umila emahlanzeni.

Ikhununu:- Lomuthi uyadliwa.

42. Amathungulu:- Lomuthi, uyadliwa.

/Iciye.....

s713

Iciye:- Lomuthi awokuhlanza kuhlanza ngezimpande zawo.

Ugodide:- Lomuthi, umuthi wokucatha.

Umhlungulo:- Lona umuthi wokuhlanza. Uhlanzela ubulawu.

Uvelabahleke:- Lona umuthi wokuhlanza. Uhlanzela ubulawu.

Uphephelelangeni:- Lona umuthi wezinsizwa, nezintombi, zihlanzela ubulawu.

Unasukumbili:- Lomuthi, owokucatha uma umuntu engaphilile, elungisa isisu.

Udumaphansi:- Lona umuthi woku elapha uphathwa izinyanga. Uma kuvele umhlolo ekhaya kwelashwa ngawo.

Ingwavuma:- Lona umuthi wokuhlanza, kuhlanzela ubulawu.

Isisevo:- Lona umuthi wokudlisa abanye uyi mbiza futhi.

43. Isimongotho:- Lona umuthi wezinyanga ezi bulala ngawo abantu, nabathakathi.

Imfeyenkawu:- Lona umuthi wokuhlanza uma umuntu enesifuba esi6i. Uhlanzela ubulawu futhi.

Inkomankoma:- Uma umuntu enezilo wayephuza lomuthi, uyimbiza.

Umopo:- Lomuthi umuthi wokwelapha umakushoniwe ekhaya. Abanye njalo belaphe okunye ukufa.

Uhluze:- Lona umuthi wokuhlanza x uma isifuba singalungile.

Umnunguma6ele:- Uma umuntu ebulawa amazinyo, umuntu uxuba ngalomuthi.

Injambe:- Lomuthi, umuthi wokwe lapha abantu abavalekile esidodeni. Futhi umuthi odliwa amadoda anesithembu. Futhi welapha amazinyo.

Umkhambathi:- Lomuthi, welapha x imizi yamadoda.

44. Umhlakuva:- Lomuthi, uyimbiza uma umuntu enehlwala uphuza wona lomuthi, uyimbiza, uyisiha6u esihle impela.

Umkhokha:- Lomuthi uyadliwa.

Umalilisa:- Lona umuthi wokuphonsa izintombi. Uhambelana neha6iya. Umuthi wokweshela owaziswa izinsizwa.

Uvendle:- Lona, umuthi wezinsizwa, eziphonsa ngawo izintombi, nawo futhi uhambelana neha6uya.

Unhlangothi:- Lona umuthi ophathwa izinyanga ezelapha ngawo umakuna6athakathi, a6ahamba ekhaya.

/Uzi6uthe.....

s713

Uzi6uthe:- Lona umuthi wokuhlanza izintombi nezinsizwa zifuna udumo. Uzi6uthe unhlo6o mbili.

Amasethole:- Lona umuthi wokwe lapha izingane, amazikhishwa amasi esiswini. Uyimbiza, uyacatha.

45. Umphindisa:- Lona umuthi wokwe lapha. Izinyanga ziyawazisa impela.

Ila6atheka:- Lona umuthi wokwe lapha futhi. Kanti futhi uya6ulala.

Uvutha:- Lona umuthi wokuhlanza uma umuntu ekhipha umuthakathi.

Ubeka mina ngedwa:- Lona umuthi wokuhlanza nowokumisela uma umuntu engatholi noma ethola amantombazane odwa. Ukuze athole umfana uyanuselwa.

Umafavuke:- Lomuthi uyintelezi kanti futhi uyacatha.

Umdlengwenya:- Lona umuthi wokwe lapha. Kanti futhi lomuthi owokudlisa.

Umazwendo:- Lona umuthi wokwelapha ezinhlanya. Ziyahlanza ngawo, futhi lomuthi uyacatha.

Udukanezwe:- Lona umuthi woku6ulala nokuloya a6anye. Umuntu a6amudlise lomuthi u6anohlanya aduke nezwe.

Usokalakwa Zulu:- Lomuthi owokuhlanza. Uhlanzela u6ulawu kanti
46. futhi nenyongo uyayikhipha.

Untombikayimbinci:- Lona umuthi wokuhlanza. Uhlanzela u6ulawu izintombi, nezinsizwa.

Imbiza emnyama:- Lembiza isiza uma umuntu enomkhuhlane. Iya-lungisa esiswini, ikhiphe inyongo.

Imbiza emhlophe:- Lembiza iyafana nayolena emnyama. Ikipha inyongo.

A6aphaphi:- Lona umuthi woku6ulala a6anye a6antu, uhambelana nofufunyane.

Umdlonzo:- Lona umuthi wamazinyo. Uma amazinyo e6uhlungu umuntu uxuba ngawo.

Intwala6ombo:- Lona umuthi wokuphonsa izintombi nezinsizwa. Lomuthi uhambelana nofufunyane, kanye neha6iya.

Umkhando:- Lona umuthi wokuhlanza.

s713

47. Isigidi:- Lona umuthi wokuhlanzela ubulawu, uma izinsizwa zeshela zihlanza ngawo.
- Umbola:- Lona umuthi wokucatha uma umuntu enegxwala uhlanzangawo acathe ngawo futhi.
- Umhlakuva:- Lomuthi uyimbiza yokulungisa isiswi uma umuntu ekade equmbile noma ensisu esi6i.
- Unggengandlela:- Lona umuthi wokuhlanza kanti futhi lomuthi uyisiphungo.
- Isidumo:- Lomuthi umuthi owaziswa izinyanga zelapha ngawo.
- Isidikili:- Lona umuthi wokwelapha ingozi, futhi umuthi wokwelapha isilo.
- Umaphipha:- Lona umuthi wokuhlanza, uma isisu singalungile umuntu uhlanza ngawo ekhipha inyongo.
- Usehlulamanye:- Lona umuthi wokwelapha, futhi umuthi wokuhlanza.
48. Uvelangamoyeni:- Lomuthi mu6i impela uya6ulala. A6antu 6a6ulalana ngawo.
- Amanqwe:- Lomuthi nawo mu6i impela umuthi woku6ulala. Futhi izinyanga ziyelapha ngawo lomuthi.
- Iphophona:- Lomuthi owokwelapha wona. Izinyanga ziyawazisa impela kakhulu uyacatha.
- Udelunina:- Lona umuthi wokwelapha a6antwana, kanti futhi umuthi wokuhlanza izinsizwa nezintombi, zifuna ubulawu.
- Umnandiloveshe:- Lona umuthi wokuhlanza izinsizwa nezintombi, uma zifuna ubulawu.
- Uma6ophe:- Lona umuthi woku6ethelela izintombi uku6a zingashiyi amasoka azo.
- Umzilanyoni:- Lona umuthi wokuhlanza izinsizwa nezintombi uma zisusa isinyama. Uhlanza uma ukuthi kade kushoniwe ekhaya.
49. Imithi esithakiwe yezinyanga
- Isiwiso:- Umuthi wokuphonsa izintombi ishaywe uvalo yesa6e njalo. Awunangozi.
- Udelakhaya:- Umuthi wekwenza umfazi angamuki ekhaya umbethelele ngawo.
- Isi6ambelelo:- Umuthi wezintombi lona, uyayibamba ngawo, 6ese ikukhumbula njalo.

/Uziyamlandela.....

Uziyamlandela:- Lona umuthi wezintombi unophondo lokuzi khatha ngawo izintombi zonke zikhale ngawe.

Ufufunyane:- Lomuthi uyadliswa, kwenye ikathi uyeqiwa, umuntu aphenduke uhlanya.

Uzi6uyele:- Lona umuthi wokuthi, uma umukelwe intombi noma insizwa uyicize ngegama ukhife ngawo ebusuku, yozicuyela noma umfazi.

Unyuku6ala:- Lona umuthi wesinyama uma intombi imalile umuntu uyifaka unyuku6ala yaliwe abantu.

50. Insizi yamasoka:- Lomuthi usiza umuntu uma 6emubekele entombini noma kuma khosikazi asheshe ukululama.

Udukanezwe:- Lona umuthi wesicitho uma umuntu 6emxosha ekhaya 6amdwebela ngawo emuke angaziwa ukuthi washonaphi.

Umpuhphiso:- Lona umuthi oyisicango wokushisa imizi yamadoda nezikwama zabathakathi.

Isihlangu samadoda:- Lomuthi owokuvikela abantu uma6efuna ukukudlisa usheshe uzwe uwuhlanze lomuthi.

Ifindo lika thekwane:- Lomuthi owoku6ethela ekhaya uma ufuna uku6amba umntakathi, nezinto zakhe ekhaya.

Elomkhandlu:- Lomuthi owesithunzi, uma uphakathi kwa6antu. Noma unecala ukwenza isithunzi.

51. Uthandanani:- Lomuthi owa6anumzane a6anesithembu. A6anye umziwa6o 6awuphatha ngalomuthi.

Umpumelela:- Lomuthi uvama ukuphathwa a6antu emse6enzini 6efuna ukwaziwa, 6athole iziqu.

Isicitho:- Lomuthi uphathwa izinsizwa namadoda 6ecitha imizi yamanye amadoda.

Amabu6esi omoya:- Lomuthi wona u6uyisa umfazi uma esemuke ekhaya. Uma umponsangawo uya6uya.

Izikhonkwane zomuzi:- Lezi izikhonkwane izifakwa ukuthwasa kwehlo6o ukuze izulu linga ngeni ekhaya.

Unduku-enhle:- Lomuthi ungumhungo. Noma ingakuphi intombi uma uyiciza ngegama ingashayeka ngokushesha. Nabathakathi 6awungula ngawo.

Amanzi amblophe:- Lomuthi kuhlanzwa ngawo wenza isithunzi.

52. Amafutha ezilwane nemisebenzi yawo.
- Awendlovu:- Lamafutha anukisela impi ukuze abantu bangesabi, bangadinwa ukuma nokuhamba. Abantwana bakwa (Ndlovu) banukiselwa ngawo ukuze baqine.
- Awenywenya:- Lamafutha anukisela impi ukuze amabutho abenesiGindi esikhulu. Abantwana bakwa (Ngwenya) banukiselwa ngawo ukuze baqine.
- Awenwe:- Lana amafutha anukisela izinkomo ukuze zikhumbule ekhaya.
- Awezvu6u:- Lana amafutha anukisela izinkomo ukuze zikwelwe. Umuntu uma efuna inhlanhla unukiselwa ngawo noma azikhathe ngawo.
- Awonikhomo:- Lana amafutha okukhanyisa, namafutha wokwelapha abadlisiwo uku6a kuphume isifu6a.
- Awebu6esi:- Lana amafutha okwelapha impi nenkosi ukuze ibenesiGindi noma yesa6eke nempu ukuze ingesabi ku6e ngamashinga.
53. Akaxamu:- Lana amafutha esisila umuntu ubanesinyama njalo. Uma umuntu 6emfaka isinyama 6axu6a nawo.
- Ehlongethwa:- Lana amafutha enhlanhla. Uma umuntu anecala asebenzise wona, akhathengawo."
- Awenhlwathi:- Lana amafutha okwelapha izinkomo uku6azingalahleki, zingehlukani futhi njalo zi6uthise ndawonye.
- Awesambano:- Lana amafutha esithunzi, uma umuntu efuna ukwesatshwa uzikhatha ngawo.
- Awomkhovu:- Lana amafutha okuloya uma umuntu 6emposa ngofufunyane 6athaka kanye nawo.
- Akatikoloshe:- Lana amafutha okuphonsa izintombi, uku6a ingamudeli umuntu. Amafutha okumisa umuzi.
- Awendlondlo:- Lana amafutha anukisela amabutho uma ephuma impi ukuze abenola impela.
54. Awendlovu dawana:- Lana nawo kuseyi wona wokwelapha izulu. Mahle futhi uma kufinywa kwenzelwa izulu lingoni.
- Undaka wendlovu:- Ziningi izindlela zokusebenzisa lomuthi. Abanye ba6ethela ngawo abanye baphonsa ngawo ngezulu.
- Itshelengwenya:- Lelilitshe ba6isebenzisa uma 6efuna izihlungu ukuze umuntu noma umuthintile afe aphele masishane.
- /Nese.....

Nese kubokeleni bayalisebenzisa.

Isikohlele sempofu:- Lomuthi muhle ekunukiseleni izingane ukuze zingahabuli kakhulu uma kuyiwa eningini.

Inhliziyo yengomfi:- Lona umuthi wokuphonsa izintombi ngehabiya. Nangofufunyane uyasebenza lomuthi uyathakwa.

Inhliziyo yenge:- Lona umuthi wokuphonsa ngofufunyane. Umuntu ophonswe ngawo uphuma ebusuku ayozilahla emaweni.

Amafutha encimango:- Lana amafutha okwelapha indlebe uma ibuhlungu.

55. Awemamba:- Lamafutha anukisela izinja ukuze zilume impela. Kuthi noma yini ebusuku eziyibonayo zingayishiyi.

Awumkhononodaka:- Lana anukisela izinkomo ukubazande. Kwadwa ziyaye zizace. Athakathi ukuze banga bonwa bazikhatha ngawo.

Awenyengelezi:- Lana amafutha enhlanhla uma umuntu efuna ukuphumelela, uzikhatha ngawo noma eyontshontsha angabonwa.

Awemfundama:- Lamafutha unukisela ngawo izinkomo ukuze ziqine, zikhuluphale nasebusika.

Ungazinde:- Lomuthi uphuma igazi unjengo mhlebe, kuyancindwa ngawo, kwe lashwa ngawo.

Uzobandlovu:- Lomuthi owokulala babulela ngawo abanye ngawo.

Uvuma:- Lomuthi umuthi wokulanza. Uklanzela uculawu nentando.

56. Isikhumba sendlovu:- Lona umuthi wempi. Uyintelezi yempi uma iphuma.

Isikhumba sikaxamu:- Lona umuthi wokwelapha isandla uma umuntu simbulala. Sifakwa ezingalweni.

Isikhumba senhlwathi:- Lona umuthi wokunukisela izinkomo ukuze zibe nokukhuluphala futhi zikhumbule ekhaya.

Isikhumba sembuqe:- Lona umuthi wokushunqisela impi. Kwenzelwa ukuze impi iqine amadoda abanesibindi.

Isikhumba sengwenya:- Uma umuntu enesifuba unukiselwa ngesikhumba sengwenya.

Isikhumba semvuyamanzi:- Uma umuntu efuna inhlanhla uzinukisa ngaso.

Isikhumba semamba:- Uma umuntu ebanjwe yilumbo, baye bamunukisele ngaso isikhumba semamba.

/Ubulungu.....

s713

U6uhlungu 6emamba:- Uma umuntu enelumbo, usizwa ngabo u6uhlungu 6emamba anukiselwa. Uma futhi umuntu emisa iqondo entombini.

57. Isi6indi sengwenya:- A6antu 6ayaloyana ngalomuthi. Umandla kakhulu ekudliseni. Umuntu akaphili mpela.

Usithundu:- Lona umuthi wamakhosi azelapha ngawo efuna isithunzi.

Ungakla:- Lona umuthi wamalumbo. Izimpondo zalenyamazane kubenywa ngazo igudu.

A6aphaphi:- Lona umuthi wokuloya a6athumela ngawo noma umuntu ekude.

Isidiyandiya:- Lona umuthi wokwelapha amakhosi ukuze a6enesithunzi uma ese6andla.

Udwendwelwengcuka:- Lona umuthi omu6i wokubulalana. A6antu 6aphonsana ngawo.

Unhlangothi:- Lezi iziqungo zempi uma iphuma ihlasela ukuze i6enamandla.

Umadlawuza:- Lomuthi umuthi wamadoda, 6aye 6a6eke lane ngawo nezinsizwa. Umuthi wamalumbo.

58. Isi6indi singwe:- Lona umuthi wokuloyana. A6antu 6ayadlisana ngalo muthi kanti futhi uma umuntu 6emudlisile uyanukiselwa ngaso.

Isi6indi sembu6e:- Lona umuthi wempi a6antu 6ayasidla ukuze 6athole isi6indi uma seyilwa impi.

Izi6ongo zokukhala kombolo wezinkomponi.

Khala nsimbi lutshongo,

Khala nsimbi ya6elumbi, a6alumba

Izwe lakhithi, izwe lakwazulu.

Nonyokojo, mudodoshiya uya6onwa,

Nsizwa, e6onwa, izizwe ngezizwe,

Langa6i malo6i lo6i,

M6iki wezinda6a.

Yizolezo ezaxosha amadoda,

Yizolezo ezaxosha uNseleni,

Mngani kawujayelwa,

Mhla ngemhla uxosha amadoda,

Kanti amanye ayakuthanda.

Ujojolo, ugqamu ka6oni kwa Zulu,

/Udela.....

s713

K13/21

30X

59.

Udela unina noyise,
Abantwana basale bemangele,
Uvula indlela,
Unina nabantwana bayona indlela.
Sicolo, samila ekangala!
Luphondo luka bejane.
Umfukathi ufukethe abantu benkosi,
Nyoni enodumo,
Amaphiko osindiso,
Nyoni yomthunzi welanga,
Amadoda nemize yawo, athokomele,
Yemuka imizi yamadoda.
Kuthena kusa wezwakala!
Kwathi emini wezwakala!
Kwathi limathunzi ewukela wezwakala!
Wezwakala libantu bahle,
Kwenzenjani mafukufuku,
Gubula amadoda alindele.
Nogoloza ubadle,
SiGindi esimiyo.
Khala nsimbi yaBelungu!
Khala indodoshiya.
Mahobosha Gubula,
Amadoda alambile.

END 713